

Medine Şehir Devleti: Kabilecilikten Küresel İslami Bilince Doğru

The City State of Medina: From Tribalism to Global Islamic Consciousness

Hüsnü Ezber Bodur

Prof. Dr., KSÜ İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı
Prof. Dr., KSU Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion
Kahramanmaraş / Turkey
hebodur@ksu.edu.tr
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6512-1618

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article

Geliş Tarihi: 30 Eylül 2019 / **Date Received:** 30 September 2019

Kabul Tarihi: 13 Aralık 2019 / **Date Accepted:** 13 December 2019

Yayın Tarihi: 1 Ocak 2020 / **Date Published:** 1 January 2020

Yayın Sezonu: Ocak 2020 / **Pub Date Season:** January 2020

Atıf: Bodur, Hüsnü Ezber. "Medine Şehir Devleti: Kabilecilikten Küresel İslami Bilince Doğru".
ASD: Akademik Siyer Dergisi 1 (Ocak 2020), 50-62.

Citation: Bodur, Hüsnü Ezber. "The City State of Medina: From Tribalism to Global Islamic
Consciousness". *ASD: Journal of Academic Sirah* 1 (January 2020), 50-62.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Copyright © Published by KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

KSU Sirah Researches Application and Research Center

Kahramanmaraş 46100 Turkey

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Bu makalede Hz. Peygamber'in siretine müracaatla İslam'ın doğuşundan önce Arabistan'da hâkim sosyal organizasyon biçimi olan kabilecilikten, İslamî küresel bilincin teşekkülüne geçiş, sosyolojik perspektiften ele alınmıştır. İbn Haldun'un medeniyet inşasında bedevi-hadari çatışması ve mikro grup dayanışmasına yol açan asabiyet kavramına dayalı analizleri, bu çalışmanın teorik çerçevesini oluşturmuştur. İbn Haldun'un bir yandan bedevi yaşam stilinin nesep asabiyetine yol açması, diğer yandan nesep asabiyetinin yaşam biçimini belirlemesi şeklindeki, karşılıklılık esasına dayalı açıklamaları bu yazıda dikkate alınmıştır. Bu çalışmada birincil kaynak olarak Kur'an ve Hz. Peygamber tarafından uygulanması ve yazılı ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Ayrıca Arap toplumunun bazı yönleri hakkında, bilhassa Mekke'nin ticari ve dini hayatı, Hz. Peygamber'in Suriye'ye ticari seyahati, îlâf, fil vakası ve Kureys'in konumu gibi meseleler, İbn İshak'a referansla incelenmiştir. İslam'ın doğuşundan evvel Mekke'deki ticari faaliyetlerin lokallikten çıkıp uluslararası boyut kazanmasına neden olan ekonomik değişimin, İslamî küresel bilincin ve küresel toplumun oluşmasında etkili olup olmadığı tartışılmıştır. Her şeyden evvel Hz. Peygamber'in nesep asabiyeti yerine sebep asabiyetini öne çıkaran uygulamalarının küresel İslami bilincin (ümme) ve toplumun oluşturulması yönünde temel olduğu söylenebilir. İslamiyet'in, mensupları üzerinde küresel bilinci nasıl ürettiğini anlamak için İslam'ın doğuşunu çevreleyen sosyo-kültürel bağlamın bilinmesi önemlidir. Şüphesiz sosyal ve siyasi fenomenlerin anlaşılmasında, yani toplumun gelişmesinde dini tekstlerin motive edici gücü çok fazladır. Bu bakımdan küresel bilincin oluşumu ve küresel toplumun teşekkülü sürecinde Kur'an ve hadisin rolü büyüktür. İki İslamî otorite kaynağından ilhamla oluşacak sosyo-politik süreçlerin ve fenomenlerin sosyal inşa süreciyle sosyal realite halini aldığı unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Sosyolojisi, Kabilecilik, Ümme, Bedevi, Hadari, Asabiyet, İlâf.

Abstract

In this article, the transition from tribalism, which was the dominant form of social organization in Arabia before the birth of Islam, to the formation of Islamic global consciousness, is discussed from a sociological perspective by applying to the Prophet Muhammad's character. Ibn Khaldun's analysis based on the concept of bedouin-hadari (=urban) conflict and the concept of group feeling that led to microgroup solidarity in the construction of civilization constituted the theoretical framework of this study. Ibn Khaldun's statements on the basis of reciprocity that on the one hand, the Bedouin lifestyle leads to the lineage group feeling, and that on the other hand, the lineage group feeling determines the way of life are taken into account in this article. In this study, the Koran, as the primary source, the practices of the Prophet Muhammad and the written secondary sources are used. In addition, issues related to some aspects of Arab society, especially the commercial and religious life of Mecca, the Prophet Muhammad's commercial trip to Syria, commercial treaties, the case of the elephant, and the location of the Quraysh are examined with reference to Ibn Ishaq. Before the birth of Islam, it is discussed whether or not the economic change that led to the commercial activities in Mecca to grow from the locality to an international dimension was effective in the formation of Islamic global consciousness and global society. First of all, it can be said that the prophet's practices that emphasize cause group feeling rather than the lineage group feeling are the basis for global Islamic consciousness (ummah) and the creation of society. In order to understand how Islam produces global consciousness on its members, it is important to know the socio-cultural context surrounding the birth of Islam. Undoubtedly, the motivating power of religious texts in understanding social and political phenomena, namely in understanding the development of society, is great. In this respect, the Qur'an and hadith play a major role in the formation of global consciousness and the formation of global society. It should be noted that socio-political processes and phenomena inspired by two sources of Islamic authority have become social reality through the process of social building.

Keywords: Sociology of History, Tribalism, Ummah, Bedouin, Urban, Asabiyyah, İlâf (Trade Agreement).

GİRİŞ

İslamiyet'in ortaya çıkışından evvel Arabistan'da yaşayan halk, hem Bizans hem de Sasani imparatorluklarına ekonomik, kültürel ve dini etkileşimler yoluyla bir şekilde bağlantılıydı. Yani İslam öncesi Arabistan'da halk Hristiyanlık ve Zerdüştlük hakkında bilgiye sahip olurken, Yahudi Dini'ne mensup çeşitli kabileler de geleneksel putperest Arap kabileleriyle beraber varlığını sürdürmekteydi. Her ne kadar bu gelişmeler gözlenirse de her iki imparatorluk da Arap Yarımadası üzerinde dolaylı yollardan kontrolünü sürdürmeye çalışıyordu.

Sasani ve Bizans imparatorluklarının Arap Yarımadası üzerindeki yayılma stratejileri, savaşçı kabilelerle ittifaklar kurarak çıkarlarını sürdürme biçiminde olmuştur. Buna göre, Bizanslılar Suriye bölgesinde siyasi ve askeri müttefik olarak savaşçı bir kabile olan Gassanilerle vasallığa dayalı bir ilişki kurmuşlardır. Sasaniler de Irak bölgesinde Hire'de hüküm süren Lahmi Hanedanlığı ile müttefiklik ilişkisi kurarak benzer politika takip etmiştir.¹ Gassaniler'in milattan sonra 400'lerde Yemen'den, muhtemelen Me'rib Seddi'nin yıkılmasından sonra, Suriye'ye göç ettiği rivayet edilir.² Böylece hem Bizans hem de Sasani İmparatorlukları bölgede çeşitli kabilelerle siyasi-askeri ittifaklar kurarak dolaylı da olsa bölge ticaret yollarındaki ekonomik çıkarlarını koruyup kollamaya çalışmışlardır. Her iki imparatorluğa vassallık ilişkisiyle bağlı bu hanedanlıklar krallık statüsünde inşa edildiklerinden bölgedeki diğer küçük mahalli kabileler üzerinde prestij elde ederek hâkimiyet tesis etmişler, bedevi kabile liderleriyle kurdukları ilişki ağlarıyla bağlı buldukları imparatorlukların çıkarlarını korumuşlar, onların evrensel imparatorluk olma uğrunda politikalarına yardımcı olmuşlardır.

Bu imparatorlukların Arap Yarımadası üzerindeki çıkar çatışmalarında dolaylı da olsa müttefiklik ilişkisi içinde olan çeşitli Arap kabileleri, girdikleri pragmatik çıkar ilişkileri çerçevesinde küresel bir toplum olma yönünde bir bilinçlenme tecrübesi yaşamaya başlamışlardır. Hicaz bölgesinde ise Mekke'de meskûn Kureyş kabilesinin statüsü, Arap Yarımadası'nın diğer kısımlarında Sasani ve Bizans İmparatorluklarının feodal sistemdeki vasallık biçiminde tezahür eden ilişkilerine benzememektedir. Arabistan'ın büyük ticaret merkezlerinden biri olan Mekke'de Kureyş kabilesi, bilhassa 5. yüzyılın sonu ve altıncı yüzyılın başlarında iki imparatorluğun arasındaki çatışmaların Arabistan'da istikrarı ciddi bir biçimde bozması neticesinde daha önceki tarafsız konumunu sürdüremeyerek ticari faaliyetlerde aktif hale gelmeye başlamıştır.³ Bu gelişmelerin kısmen de olsa İslamiyet'in doğuşunda etkili olacağı söylenebilir. Mekke biri, güneyde Yemen ve Hint okyanusunu, kuzeyde Suriye ve diğer Akdeniz bölgelerine; diğeri, batıda Pers bölgelerini doğuda Habeşistan ve Afrika'ya bağlayan iki ana ticaret yolu üzerinde yer alan stratejik bir şehir hüviyetinde olmuştur. Arap Yarımadası'nda 6. yüzyıl başında bir yandan Bizans ve Sasani İmparatorluklarının egemenliği ele geçirmede birbirleriyle mücadelelerini artırmaları diğer yandan kabileler arasındaki baskı ve yağmalama biçimindeki çatışmaların yoğunlaşması, bölgede istikrarı iyice bozmuş ve huzursuzluk ve kargaşayı artırmıştır. Bu süreçte Kureyş, İslam

¹ Mahmut Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan* (İstanbul: Kuramer, 2016), 158.

² Ganjar Widhiyoga, *Understanding the Umma as an Islamic "Global" Society* (Durham: Durham University, Doctoral thesis, 2017), 44-45.

³ Mohammed A. Bamyeh, *The Social Origins of Islam: Mind, Economy, Discourse* (London: University of Minnesota Press, 1999), 33.

öncesi dönemde hala bölgesel bir güç olmanın ötesinde evrensel bir toplum olma yönünde ne bir bilinç ne de bir uygulama içerisinde olmamıştır. Kabilevi sosyal ve siyasal organizasyon biçimi İslam'ın doğuşu esnasında bile hala varlığını sürdürmüştür. Aslında tarihçilerin geç antiklik olarak ifade ettikleri dönemde kabileler arasında bir Arap kimliği oluşumunda birçok faktör devredeydi.⁴ Böylece Kureyş'in Araplaşma sürecinde kendisini lider olarak konumlandırma çabalarının, Hz. Peygamber'in evrensel İslami bilinç oluşturma faaliyetlerinden oldukça farklı olduğunu söyleyebiliriz.

1. HZ. PEYGAMBER, KABİLECİLİK VE KUREYŞ'İN YILDIZININ PARLAMASI

İslamiyet'in doğuşundan evvel Arabistan'da hâkim siyasal organizasyon biçimi kabilecilikti. Arabistan'da suyun kıt oluşu, elverişli tarımsal arazilerin fazla bulunmayışı gibi yetersiz ekonomik kaynaklar sosyal hayatın her alanında, bu arada siyasal kurumlaşma biçimi üzerinde de etkili olmuştur. Buna göre çetin çöl şartlarında yaşamlarını sürdürmek zorunda olan kabilelerin, hukuku ve düzeni sağlayacak güçlü siyasal kurumsallaşma geliştirebilmelerinin hayli zor olduğu söylenebilir. Ekonomik kaynakların nispeten elverişli olduğu bölgelerde, mesela Güney Arabistan'da Sebe, Hadramut ve Himyeri gibi krallık biçimindeki siyasal örgütlenmeler, kabilecilik sistemine göre daha komplike ilişki kalıplarının doğmasında pay sahibidir. Hayatın çok çetin geçtiği ve kaynakların kıt olduğu yerlerde 'kabilecilik', hâkim siyasal organizasyon biçimi olmuştur.⁵ Arabistan'da İslam öncesi dönemde bilhassa 6. yüzyılın başlarında güneyde Himyeriler, Orta ve Kuzey Arabistan'da Kindeliler gibi krallıklar şeklinde biraz daha karmaşık yapıları devletler de vardı. Bu yüzden bir kimsenin hayatının ailesi ve akrabaları tarafından korunması yani zora düşen bir kimsenin imdadına tüm ailesinin yetişmesi, çetin çöl şartlarının bir diktesi olarak görülmelidir. Kabilelerin, sosyal düzeni sağlamaya yönelik kurumsal düzenlemelere yeterince sahip olamaması nedeniyle bir kimsenin hayatı, onuru ve mallarının korunması ister istemez akrabalık bağlarının güçlü olmasına neden olmuştur.⁶

Tam da bu noktada grup dayanışmasının nereden geldiği, sosyal dayanağının ve tarihsel dinamiklerinin neler olduğu ve nasıl fonksiyonlar icra ettiği şeklindeki sorulara sosyal bilimciler tarafından cevaplar aranmıştır. Sosyal düzenin mevcudiyetinin büyük ölçüde grup dayanışmasına bağlı olduğu görüşü, başta İbn Haldun olmak üzere, Durkheim ve Marx gibi sosyologları da araştırmaya sevk etmiştir. Geleneksel ve modern toplumlarda grup bağlarının kültürel yüzleri üzerine odaklanan Durkheim sosyolojisinin tesirinde geniş bir literatürün oluştuğunu da belirtmek isterim.⁷ Aslında 14. yüzyılda Kuzey Afrika'da İspanya'dan Mısır'a, Suriye'ye kadar ayak basmadık yer bırakmayan tarih, coğrafya, felsefe, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, ekonomi, siyaset gibi sosyal bilimsel alanların tümünde ürettiği teorilerle günümüzde hala önemli bir yerde bulunan büyük İslam düşünürü ve alimi İbn Haldun, Sosyoloji'nin kurucusu olarak Durkheim'den çok önce, devr-i tarih teziyle ve asabiye kavramıyla grup dayanışmasının dinamiklerini açıklamıştır. İbn Haldun Mukaddime'sinde İlmu'l-Umran adını verdiği ilim dalında

⁴ Widhiyoga, *Understanding the Umma" Society*, 44-46.

⁵ Adem Apak, *Kabile* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 11.

⁶ Widhiyoga, *Understanding the Umma*, s.43

⁷ Siniša Melešević, "Where does group solidarity come from? Gellner and Ibn Khaldun revisited", *Thesis Eleven* 128/1 (2015), 85-99.

Sosyolojisi'nin ana çerçevesini belirlemiştir. O, medeniyetlerin gelişmesini bedeviyet (göçebe hayat) ve hadariyet (yerleşik hayat) arasındaki dialektik ilişkiye dayandırmaktadır. İki yaşama tarzının birbirine bağlılığı sayesinde medeniyetler tedricen gelişme göstermiştir. İbn Haldun'un grup dayanışması ile ilgili analizlerinde asabiyet kavramı oldukça önemli bir tahlil aracı olarak dikkat çekmektedir.⁸ İbn Haldun sosyolojisinde asabiyet, tarihsel süreçte sülale ve kabilenin dayanışmasını daha çok kan bağına referansla açıklayan analitik bir araçtır. Yani İbn Haldun'un analizlerinde asabiyet kavramı; küçük, mikro ölçekli aile, sülale ve kabile gibi sosyal organizasyonlarda insanların kendi gruplarına karşı hissettiği bağlılık, hayatlarına anlam katan bir değer ve duygu yoğunluğudur.⁹ Yani kan bağının yol açtığı bir enerji ve motivasyonun meydana getirdiği duygusal bütünlüğü İbn Haldun "nesep asabiyeti" olarak tanımlamıştır. Mikro dayanışma kalıpları üretmede ya da biz duygusu hâsıl etmede ilksel bağ biçiminde gözlenen asabiyet formunun yanında, daha geniş sosyal organizasyon biçimine yol açan üstün değer ve inanç uğruna hayatı feda etmeye yol açan asabiyet biçimine de "sebepe asabiyeti" denmiştir.¹⁰

Bu arada İbn Haldun sosyolojisi ile Durkheim sosyolojisinin karşılaştırılması, mikro ölçekli grupsal yapılarda dayanışmanın nereden geldiğini açıklamada önemli bilgi sunacaktır. İbn Haldun mikro ölçekli yapılarda grup dinamiğinin ve dayanışmasının oluşturucu unsuru olarak asabiyetin önemini vurgulamaktadır. Buna karşılık Durkheim, totemik inancının ve ritüellerin kabile türü yapılarda dayanışmaya yol açtığını ileri sürmektedir.¹¹ Dinin en temel ve ilkesel formu olarak totemizmi gören Durkheim, sülale veya kabilenin kutsal sembolü olan totem yoluyla mikro dayanışmanın mümkün olabileceğini söylemektedir. Durkheim'in analizine göre insanlar, aslında bağlı buldukları topluluğu kutsallaştırarak ona tapmaktadırlar. Durkheim'in sosyolojist din görüşü ya da dinin kökenini topluma tapınmaya bağlayan tezi, Berger'in fenomenolojik din teorisinde kavramsallaştırdığı makro ölçekli toplumlarda dayanışmanın hâsıl edicisi olarak fonksiyon gören ve tamamen dini gelenekten neşet eden 'anlam dünyaları' teziyle de çelişmektedir. Toplum üyelerinin çoğunluğu tarafından son derece kırılğan olan ve dinden beslenen 'anlam dünyalarının' doğru ve meşru olduğu yönündeki inancın sıkça tekrarlanması ya da İbn Haldun'un sebepe asabiyetinin hâsıl ettiği manevi güç ve ideal inanca ve değerlere dayandırdığı anlayış biçimi, hayatın anlamsızlaşmasını engelleyecektir.¹²

İbn Haldun, tarih filozofu olarak, sebepe esasına dayalı asabiyetle tüm toplum fertlerinin ortak benimsediği değer ve inançları kastetmekte ve bu üstün manevi gücün toplumun hayatiyetine katkı sağlayan ortak dini dünya görüşünü ve dini ethosunu beslediğini ileri sürmektedir. Böylece Durkheim'in küçük mikro dayanışma unsuru olarak dini gören analizleri büyük ölçekli makro toplumsal yapılardaki entegratif mekanizmaları açıklamada yetersiz gözükmektedir. İbn Haldun'un İslamiyet'in doğuşu ile birlikte Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturduğu ilk Müslüman toplumda nepepe asabiyetinin terk edilerek bunun yerine din esasına dayalı sebepe

⁸ Bamyeh, *The Social Origins of Islam: Mind, Economy, Discourse*, 160-170.

⁹ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1997), 113-114.

¹⁰ İbrahim Erol Kozak, *İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat* (İstanbul: Pınar yayınları, 1984), 59.

¹¹ Michael Haralambos - Martin Holborn, *Sociology: Themes and Perspectives* (London: Collins Educational, 1997), 447.

¹² Haralambos - Holborn, *Sociology: Themes and Perspective*, 456-457.

asabiyetinin geçtiğini ve bunun diğerinden çok daha üstün olduğu¹³ yönündeki analizleri Durkheim'e göre daha açıklayıcı ve güçlüdür.

Bu giriş mahiyetindeki sosyolojik analizler ışığında Kureyş'in Arabistan'da bölgesellikten çıkıp uluslararası bir ticari güç haline gelmesinin İslamiyet'in doğuşu ile ilgili analizlerimize katkı sağlayabileceği düşünülebilir. İbn Haldun'un asabiyet teorisine referansla, Kureyş ve İslam'ın doğuşu arasındaki ilişkiye geçmeden evvel Kureyş'in tabiri caizse yıldızının parlamasına yol açan bazı gelişmeler üzerinde duralım. Kureyş kabilesi, her ne kadar homojen bir görünüm arz etse de aile ve kabile kavgalarının ve ittifaklarının neden olduğu çeşitli gruplaşmalara sahne olmuştur. Temelde iktidar mücadelesine matuf olduğu anlaşılan bu küçük siyasi gruplaşmaların meydana getirdiği dağınıklığı gidermek için Kusay b. Kilab'ın faaliyetleri önemlidir.¹⁴ Kureyş'in Arabistan'da önemli kabilelerinden biri olarak üne kavuşmasında, Mekke'nin yabancı tüccarların uğrak yeri olması hasebiyle önemli ticari merkezlerden biri olarak görülmesinin payı olduğunu belirtmiştik. Kureyş'in Yemen'den Suriye'ye ve tekrar Yemen'e ticari kervanlar düzenlediği bilinmektedir. Bu seyahatler esnasında Bizanslılar ve İranlılarla ve onlara bağlı krallıklarla etkileşim ilişkisi içerisine girmişlerdir. Kureyş'in Arabistan'da önemli kabilelerden biri olmasında stratejik konumu ve ticari merkez oluşunun yanında, Mekke'de uzun geçmişi olan kutsal bölgeye (harem-i şerif), yani Kâbe'ye ev sahipliği yapmasının da katkısı göz ardı edilmemelidir. Kâbe'nin varlığı Mekke'nin statüsünü kutsal bölge (harem) olarak yükseltmiş ve bu bölgenin muhafızlığı ve hacılara yönelik düzenlemeler Kureyşlilerin Araplar arasında dini aristokratlar olarak üne kavuşmasına neden olmuştur.¹⁵

Kureyş kabilesinin, Mekke'nin İslam öncesi sosyo-ekonomik hayatında etkili olduğu neredeyse tarihçilerin hem fikir olduğu konulardan biridir. Ancak bu süreçte önemli şahsiyetlerin çabalarının göz ardı edilmemesi gerektiğini de hatırlatmak isterim. Mekke'yi hem tüccarlar hem de hacılar için elverişli hale getirenler arasında Haşim b. Abdümenaf'ın özellikle zikredilmesi gerekir.¹⁶ Suriye başta olmak üzere Yemen'e ve Habeşistan'a hatta bugün körfez ülkeleri dediğimiz bölgelere ticari seferler yapılmaktaydı. Haşim, bir yandan Mekke'yi bir ticari merkez haline getirmesi, diğer yandan da hacılara daha iyi hizmetin verilebilmesi ve bununla ilişkili olarak Kâbe'nin idaresi ile ilgili düzenlemeleriyle İslam öncesi dönemde, Mekke tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olmuştur.

Haşim'in Sasaniler, Bizanslılar, Himyeriler, Habeşliler ve Gassaniler gibi çeşitli devletlerle ticari ve diplomatik ilişkiler kurması ve ticaret yolları etrafında yaşayan kabilelerle kervanların geçiş güvenliği için 'îlâf' denilen antlaşmalar yapması, ticareti daha aktif ve kurumsal bir yapıya kavuşturması anlamına gelmektedir. İlâf kurumunun da yardımıyla Kureyşli erkek ve kadınların ticari faaliyetler içerisinde aktif olarak yer aldıkları anlaşılmaktadır.¹⁷ Kaynaklarda Hz.

¹³ Kozak, *İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat*, 59.

¹⁴ Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer, 2016), 28-29.

¹⁵ Widhiyoga, *Understanding the Umma*, 46.

¹⁶ Salamah Salih Syalayman Aladie, *Meccan Trade Prior to The Rise of Islam* (Durham: Durham University, PhD Thesis, 1991), XX.

¹⁷ Elnure Azizova, *Hız. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 456-457.

Peygamber'in eşi Hz. Hatice'nin tüccar kimliğinden bahsedilmesi bu durumun göstergesidir. Mekkelilerin alamet-i farikası olarak görebileğimiz bu tür çabaların sonucu olarak biri yazın Levant bölgesine, Suriye ve Anadolu'ya diğeri de kışın Habeşistan ve Yemen'e olmak üzere iki ana ticari seyahatin düzenlenmesi Kureyş'in itibarını yükseltmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de müstakil bir sure olarak yer alan "el-Îlâf" veya "Kureyş" Suresi'nde bu seyahatlere işaret edilmiştir.¹⁸ Kureyş Suresi'nde, bugün ticari küreselleşme dediğimiz olgunun prototipi olarak İslam'ın dar kabile bağlarını ve çevresini aşarak ticari faaliyetlerin küresel ölçekte düzenlenmesine ve genişlemesine referans vardır. Diğer taraftan uluslararası ticaret hukukunun geliştirilmesine yönelik düzenlemelerle bir küresel bilincin oluşturulması şeklinde, özüne ve ruhuna uygun yeni bir okumaya tabi tutarak temel Kur'anî değerlerin coğrafya ve tarih üstü mahiyetini ortaya koyabiliriz.

İbn Haldun bir dinin başlangıçta varlığını sürdürebilmesi için asabiyetin önemine işaret etmiştir. Bir peygamberin risalet görevine başlarken asabiye dayanmasını, "Sünnetullah böyledir" diyerek dini temele oturtmuştur.¹⁹ Bu bağlamda Kureyş kabilesinin İslam öncesi dönemde itibarının artması ya da yıldızının parlamasını, Kur'an-ı Kerim'in Fil 105: 1-5 ve Kureyş 106: 1-4 surelerine referansla izah edebiliriz. Sasaniler'in bölgede gücünü kırmak için Hıristiyan Habeşlilerin yardımı ve Ebrehe vasıtasıyla Yemen'de yönetimi ele geçiren Bizans'ın, küresel güç haline gelme girişimi ve Kureyş'in artmaya başlayan şöhretini engellemek için Ebrehe'nin Kâbe'ye saldırı hazırlığında olduğunu görmekteyiz. Tarihi verilere göre Bizans'a bağlı Habeşistan'ın yardımıyla Sana'da yönetimi ele geçiren Ebrehe burada görkemli bir kilise inşa ettirerek bir yandan bölgeyi dini faaliyetlerin merkezi haline getirmek istemiş, diğer yandan da ticari merkez haline gelmeye başlayan Mekke'nin gücünü kırmaya ve Kâbe'nin önemini azaltmaya yönelik faaliyetleri kapsamında Fil Savaşı'nı başlatmıştır.²⁰

Ebrehe'nin başarısız Mekke seferi sırasında Kureyş kabilesinin etkili bir yöneticisi olan Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalip, diplomatik yollardan bu saldırıyı önlemeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır. İslami kaynaklar Ebrehe'nin başarısızlığında ilahi müdahalenin rolü olduğuna dair görüşler serdetmişlerdir.²¹ Hem Fil Suresi (105) hem de müteakiben Kureyş Suresi (106) Kureyş kabilesinin bölgede önemli bir güç haline geldiğini göstermektedir. Kureyş Suresi, bugün ticari küreselleşme dediğimiz olgunun prototipi olarak bir başka açıdan İslam'ın dar kabile çevresini aşarak ticari faaliyetlerin uluslararası bir mahiyete büründürülmesine işaret etmektedir. Kureyş'in "ilaf" denilen ticari antlaşmalar yoluyla faaliyetlerini bölgede güvenli bir biçimde yapması ve küresel ticarete önemli bir aktör haline gelmesi, İslamiyet'in doğuşunda zımnen de olsa bir etkiye sahiptir Bu konuda İbn Haldun'un yaklaşımına müracaat edebiliriz. İbn Haldun bir dinin başlangıçta yayılabilmesi için nesep asabiyetince desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

¹⁸ Îlâf kurumu ile ilgili olarak bk. Muhammed Hamidullah, "el-Îlaf veya İslam'dan önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri", çev. İsmail Cerrahoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1961), 216.

¹⁹ Kozak, *İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat*, 60.

²⁰ Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, 104-107.

²¹ Bamyeh, *The Social Origins of Islam: Mind, Economy, Discourse*, 31.

Ancak belli bir güce ulaştıktan sonra artık nesep asabiyetine ihtiyacın kalmayacağı ve bunun yerine inanca dayalı sebep asabiyetinin geçeceğine işaret etmektedir.²²

Hz. Peygamber Kureyş'in bölgede belli bir güç elde etmesinin sonucu olarak bu asabiyetten yararlanmış, İslam'ın belli bir güç elde etmesini sağlamıştır. Kureyş'in Arabistan'da önemli bir kabile olarak meşhur olmasında Kâbe'ye ev sahipliği yapmasının da payı vardır. Kâbe Mekke'ye harem olarak bir statü sağlamış ve tüccarlar ve hac için gelenlerin emin bir biçimde bölgede faaliyet yapmalarını mümkün kılmıştır. Mekke'ye gelen hacılarla ilgili olarak çeşitli faaliyetleri üstlenen Kureyş böylece Araplar arasında statüsünü yükseltmiştir. Mekke'nin hem harem, yani kutsal bölge yoluyla güvenlik sağlaması hem de ticaret yolları üzerinde bir kavşak olması stratejik konumuyla birleşmiş, şehir, panayırlara ev sahipliği yapmış ve böylece bölgede saygınlığını artırmıştır.²³ Kâbe'nin harem olarak çeşitli kabilelere mensup Arapların dini ve dünyevi amaçlarla emniyetli biçimde bir araya gelmelerini mümkün kılan bir yer olması, buranın korumasını üstlenmiş aileyi de kutsallaştırmış ve böylece bazı imtiyazlar elde etmesine neden olmuştur.²⁴

İslamiyet'in doğuşunu sosyolojik temelde yürüten çoğu batılı çalışmalarda Marxist çatışmacı teorilerin izlerine rastlanmaktadır. Bu teoriye göre kıt kaynaklar üzerinde meydana gelen çatışmalar dini ve ideolojik söylemlerle ifade edilir. Bu şekildeki açıklamalarda İslam'ın vahiy boyutu göz ardı edilmeye çalışılmaktadır. Öte yandan Hz. Peygamber'in hanifliğe mensup olduğu şeklindeki analizlere dikkat çekmek isterim. Kur'an'ı Kerim'de geçen Hanifliğin ya da İbrahimi geleneğin bir din kurumu olup olmadığı üzerinde tartışmadan çok bunun şirke karşı tevhidi duruşa vurgu yaptığı açıkça görülmektedir. Eğer haniflik bir din kurumu olarak görülürse bunun kendine özgü inançları, pratikleri ve ahlaki ilkeleriyle yaşanan dini bir gelenek olarak az da olsa belirgin bir biçimde taraftarlarıyla ve öğretileriyle ortada olması gerekir. Sosyolojik araştırmalar dini geleneklerin temel oluşturucularına ya da dini tecrübenin ifade şekillerinde bir yozlaşmanın görüldüğü iddiasıyla zaman zaman itiraz ve protestoların meydana geldiğini ileri sürer. Buna göre Hz. Peygamber'in dini tecrübenin inanç, ibadet, ahlak ve sosyolojik yönlerinin biri veya birkaçı üzerinde gördüğü bozulmaları ıslah etmek üzere İslamiyet'i getirdiği şeklinde bir sonuca ulaşılır ki böyle bir iddiayı tarihi veriler doğrulamamaktadır.

İslam'ın menşei ile ilgili oryantalistik çalışmalarda Kur'an-ı Kerim'i, Arap kimliği oluşturmada önemli bir faktör olarak görülen İslam öncesi şiir ethosu ve ideolojisi ile karşılaştırarak İslam'ı cahiliye döneminin bazı yönlerine karşı gelen bir kültürel sistem olarak görme çabaları da âdettendir. Aynı şekilde kabilecilik sistemindeki mürüvvet değerlerinin İslamiyet'le beraber yeniden canlandırıldığı tezi de bir başka oryantalistik bakış açısını yansıtmaktadır.²⁵

Hz. Peygamber Medine şehir devletiyle ve bunun anayasası konumunda olan Medine Vesikası'yla vatandaşlık esasına dayalı evrensel bir toplum oluşturma gayreti içerisinde olmuştur. Hz. Peygamber'in Fransız sosyolog Bourdieu'nun sosyolojiye kazandırdığı alan, sermaye ve habitus kavramlarına referansla "alan farklılaşmasına" yönelik bir çaba içerisinde olduğu daima

²² Kozak, *İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat*, 62.

²³ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 50.

²⁴ Widhiyoga, *Understanding the Umma*, 46.

²⁵ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 75.

göz önünde tutulmalıdır. Ancak Hz. Peygamber'in kurumsal farklılaşmaya yönelik olarak devlet modelinin geleneksel toplum tipinin karakteristiği olan davranış örüntü ve kalıplarının din çerçevesinde mütalaa edildiği anlayış yerine her bir alanın kendi içerisinde derinlemesine uzmanlaştığı ve özgünleştiği birer kuramsal yapı haline dönüşmesini sağlamaya yöneldiği görülmektedir. Mesela geleneksel toplum tipinde kabilelerin birbirlerine ekonomik, sosyal ve siyasi saldırılarının hep dini alan çerçevesinde değerlendirildiğini tarihi kaynaklardan görmekteyiz. Hz. Peygamber'in Medine şehir devletinde kurumsal farklılaşma yönündeki faaliyetleri ve uygulamaları daha sonraki dönemde pek karşılık bulamamış, Emeviler döneminde belki neo-kabilecilik diyebileceğimiz bir yapılanmaya yeniden dönülmüştür. Dolayısıyla küresel İslami bilince dayalı bir İslami toplum oluşturma çabaları pek karşılık bulamamıştır.

2. ARAP KİMLİĞİNDEN İSLAMİ KÜRESEL BİLİNCE

Kureyş kabilesinin 6. yüzyılın başlarına kadar Arabistan'da vasallarıyla dolaylı bir yönetim ilişkisi kuran Bizans ve Sasani İmparatorlukları karşısında tarafsız bir politika takip ettiğini ve bunların yönetim tarzlarından pek fazla etkilenmediğini belirtmiştik. Dolayısıyla kabilecilik biçimindeki sosyo-politik organizasyon yapısı pek fazla değişikliğe uğramadan devam etmişti. Ancak 5. yüzyılın sonları ve 6. yüzyılın başlarında bir yandan iki imparatorluk arasındaki çatışma ilişkilerin zirve yapması, diğer taraftan da çeşitli kabileler arasındaki baskın ve yağmaların artması, kuzey ve güneyde ana ticaret yollarının güvenliğini sarsmış ve tüccarları yeni yollar aramaya sevk etmiştir. Bu alternatif yollardan birisi Levant'ı Mekke'ye ve Mekke'yi Yemen'e yani Güney Arabistan'a bağlayan ticaret yoluydu. Bu yol üzerinde eskiden beri Kureyş kabilesi, kervanların geçiş güvenliğini sağlama karşılığında ticaretten 1/10 oranında sınırlı da olsa bir gelir elde etmekteydi.²⁶ Mekke'nin kurucusu unvanını alan Kusay b. Kilab zamanındaki gelişmelerden ve torunu Haşim b. Abdümenaf'ın Kureyş adına çeşitli devletler ve kabilelerle ticari ilişkiler kurarak Mekke'de sosyo-ekonomik değişime neden olduğundan bahsetmiştik. "Mekke'nin sosyo-kültürel yapısı üzerinde, ticaret yollarının değişmesinin yol açtığı sosyo-ekonomik değişimlerin etkisi var mı?" sorusunu İslamiyet'in doğuşu ile ilişkilendirerek sorabilir miyiz? Bu sorunun cevabı büyük ölçüde kabilecilikten küresel İslami bilince geçiş sürecinin entelektüel kodlarını vermede yardımcı olacaktır.

Bazı araştırmacılar İslam'ın doğuşunu V. yüzyıl ve VI. yüzyıl başlarında bilhassa Mekke'de görülen sosyo-ekonomik değişimlerle irtibatlandırmaktadır. Mekke'de görülen yeni sosyo-kültürel şartları ya da nispeten serbest ticaret bölgesi olarak Mekke'nin yeni konumunu, ekonomik yapıdaki değişimle açıklama girişimi tek faktörlü tarihi materyalist yaklaşımı çağırılmaktadır. Ekonomik yapı ile sosyo-kültürel ve siyasi olaylar arasındaki ilişkiyi tek faktöre indirgeyen analizler metodolojik bakımdan sorunludur. O halde Marksist düşünceden etkilenen çatışmacı din teorisyenleri gibi İslam'ın doğuşunu ekonomik faaliyetlerle ilişkilendirmek ya da kıt kaynaklar üzerindeki hakimiyet mücadelesinde çatışan sınıfların konumlarını dini ve ideolojik söylemlerle ifade ettiklerini iddia etmek, oryantalist bakış açısına dayalı indirgemeci bir açıklama biçimi olur ki, böyle bir yaklaşımın bilimsel karşılığının olması zordur. Elbette Mekke'de, İslam öncesi dönemde

²⁶ Bahman Zeinali vd., "Analysis of the Role of World Trade in the Cultural Evolution of Mecca (Fifth to Sixth Century AD)", *Journal of History Culture and Art Research* 6/4 (September 2017), 261.

gözlenen ekonomik yapıdaki değişim, bireyselliğin gelişmesine neden olmuş; rekabet, fırsatçılık, servet biriktirme, riba gibi yeni alanları doğurmuştur. Ancak bu gelişmelerin Mekke toplumunu yeni şartlara uyumlu hale getirecek entelektüel sistemin doğduğu ve Hanıflığın öğretilerinin paganizm lehine erozyona uğradığı söylemi de son derece iddialıdır.

İslam'ın doğuşuna takaddüm eden iki asırlık dönemde uzun mesafeli ticaretin ve yeni alternatif ticaret yollarının önem kazanması ve değişik bölgelere ticari kervanlar düzenlenmesi, birçok yeni iş kollarının doğmasına yol açmış, emek-yoğun istihdam imkanlarını geliştirmiştir. Bu süreçte yeni ticari gelişmelerin tedricen sosyal ve siyasi hayatı dönüştürdüğüne şahit olunmuştur.²⁷ Bu gelişmeler bir yandan da Mekke'ye hac ziyareti için gelip etrafta çeşitli aylarda kurulan panayırlardan alış-veriş yapan ve bu bölgenin ticari gelişmişliğine şahit olan göçebe ya da yarı göçebe hayat sürdüren bedevi gençlerin Mekke'ye göç etmesine yardımcı olmuştur.

Mekke'ye yeni gelen serkeş ve işsiz gençlerin Mekke toplumu üzerinde olumsuz etkilerini silmek, yakalanan nisbi istikrarı bozmamak ve ticari faaliyetlerin sekteye uğramadan sürdürülmesini sağlamak bakımından bugünün sosyal sektör organizasyonlarına benzer Hilfu'l-fudul (Erdemliler İttifakı) denen bir kuruluşun doğuşuna şahit olunmuştur. Mekke'de yerleşik hayatın ve bununla ilgili giderek karmaşıklaşan ilişki ağının istikrara kavuşturulması amaçlanmaktadır. Bizzat Hz. Peygamber'in gençliğinde 590'lı yıllar civarında kurulduğu tahmin edilen bu Erdemliler İttifakının aktif bir üyesi olmasının Risalet'le görevlendirilmesinden sonraki süreçte ilk destek tabanının oluşumunda etkili olduğu düşünülmektedir.

1980'li yıllarda popüler olan küreselleşmeyle ilişkili "küresel" kavramı İslami küresel bilincin oluşumu gibi bu yazıda sıkça geçtiği şekliyle anakronik görünse de mezkûr dönemin daha iyi anlaşılmasına yönelik olarak kullanıldığını belirtmek isterim. Bu çerçevede İslam'ın bir yandan evrensel bilincin oluşturulması diğer yandan da buna uygun bir toplumsallığın inşası faaliyetleri, İslam öncesi Arabistan'da Bizans ve Sasani İmparatorluklarının sırasıyla Hristiyanlık ve Zerdüştlükten etkilenerken küresel güç haline gelme girişimlerinden farklıdır. İki imparatorluğun dünya egemenliğini ele geçirme niyetleri ve kıt kaynaklar üzerinde hâkimiyet kurma çabaları, her ikisinin de kendi dini geleneklerine dayanarak toplumu mobilize etme ya da pragmatist çıkarlarını geliştirme teşebbüsü olarak anlaşılmalıdır.²⁸ Öte yandan diğer kabilelerden farklı tutum sergileyen Kureyş'in Arap kimliğine dayalı bir birlik oluşturma teşebbüsleri de İslami anlayıştan tamamen farklıdır. O halde İslamiyet'in doğuşunu müteakip İslam-Kureyş ilişkisinin gelişim seyri kendine özgü sui generis bir olgu olarak görülmelidir.

İslami küresel bilincin gelişmesine geçmeden evvel Arap kimliğini oluşturan ana enstrümanlardan kısaca bahsedelim. Arapları tanımlayan ya da kadim Arap erdemlerinin şiir yoluyla ifade edilmesi, Arap kimliğinin oluşmasında önemli bir faktördür. Mürüvvet değerlerini geliştirmeye ve yeni kuşaklara taşımaya yönelik ortak şiir dili marifetiyle kabileler arasında bir Araplaşma bilinci gelişmiştir.²⁹ Diğer bir faktör olan akrabalık ilişkilerinin de Arap kimliğini oluşturma sürecindeki etkisi (nesep asabiyeti-kabilecilik) üzerinde daha evvel durmuştuk. Dini

²⁷ Bamyeh, *The Social Original of Islam*, 30.

²⁸ Widhiyoga, *Understanding the Umma*, 46.

²⁹ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 75.

faktör de Arap kimliğinin oluşmasında oldukça önemli bir enstrüman olmuştur. Her bir kabilenin kendine özgü tanrısı ve bunların put şeklindeki sembolleri bir Arap politeizmin ya da putperestliğinin işareti olarak görülmüştür. Ancak bu kabilelerin dini hayatları arasında ortak nokta Mekke'de Kâbe'nin kutsal mekân olarak görülmesi ve bu kabile mensuplarının burayı hac biçiminde ziyaret etmeleri, bir ortak Arap bilincinin oluşmasında oldukça önemli bir faktördür. Kureyş'e mensup olan Hz. Peygamber'in risaletle görevlendirilmesinin hemen akabinde İslamiyet, Kureyş kabilesinin oluşturduğu bir kült hareketi ve politeizmin bir parçası olarak görülmüştür. Ancak İslam'ın ne haniflikten doğan bir fırka ne de Kureyş kabilesinin meydana getirdiği bir kült olmayıp vahyi temelde mevcut dini geleneklere meydan okuyan bir söylemle ortaya çıkmasının anlaşılmasından sonra Hz. Peygambere ve ilk Müslümanlara karşı bir reaksiyon baş göstermiştir.

Mekke'de İslami küresel bilince dayalı söylemin Arap kimliği aleyhine gelişmesi üzerine Müslümanlara karşı baskılar artmış ve bu süreçte İslam tarihinde dönüm noktası olan hicret denilen olay gerçekleşmiştir. Mekke'de giderek karmaşıklaşan ilişki ağı ya da sosyo-politik gelişme gözlemlenmesine karşılık geri kalan bölgelerde göçebe yarı göçebe biçimindeki yapılanmada dikkate değer bir değişiklik görülmemiştir. Bu süreçte kabilecilik biçimindeki sosyo-politik yapılanmadan ümmet ya da İslami küresel bilincin zihinlere yerleşmesi ve Bourdieu'nun deyişiyle giderek habituslaşması sürecinde hicret önemli bir rol oynamıştır.³⁰ Hicret olgusu mü'minlerin zihinlerinde küresel bilincin gelişmesi gibi Müslümanların yalnızca Mekke'den Medine'ye göç etmelerinden çok daha fazla bir anlam ifade etmektedir.

Hicretten önceki adıyla Yesrib, yarı göçebe yarı yerleşik hayat karakteriyle geçiş toplumunun özelliklerini sürdürmektedir. Bu çerçevede bedevilik birçok bakımdan bu bölgede yaşama biçimi olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Hz. Peygamber'in hicretle beraber Yesrib olarak bilinen bu şehrin adını Medine olarak değiştirmesi sembolik anlam ifade etmekte ve Hz. Peygamber'in kurumsal farklılaşmaya dayalı bir toplum oluşturmada atılan kararlı adımı göstermektedir.

Hz. Peygamber'in Medine'de somutlaşan iş bölümüne dayalı hukuk devleti fikri Farabi'de Medinetü'l-Fazıla ve İbn Haldun İlm-i Umran adı altında bir bilimsel alanın inşasına neden olmuştur. İbn Haldun Medine'den esinlenerek kurduğu Umran ilminde yeryüzünü imar etmek ve mamur hale getirmek anlamında bir medeniyet inşasına işaret etmektedir. Hud (11:61) Suresi'nde, "*Sizi yerden bitiren ve orada yaşatan O'dur*" ve Enbiya (21:105) Suresi'nde, "*Arza mutlaka Salih kullarım varis olacak*" ayetindeki "salih kulları"ndan maksadın, dünyayı imar eden kimseler olduğu anlaşılmaktadır.³¹ Aynı şekilde Hz. Peygamber nesep asabiyetinin ileri boyutu olan Arap kimliğini, Medine Vesikası denilen anayasa niteliğindeki hukuki düzenlemelerle, sebep asabiyetine dayalı yeni bir toplum modeliyle değiştirmiştir.

Medine'de yeni İslami toplumun ve küresel İslami bilincin oluşturulmasında temel dini değerler ve ritüeller önemli rol oynamıştır. Bunlar arasında Kur'an ve Sünnete referansla tevhit

³⁰ Habitus: İnsanların zihinlerinde ya da bilinçlerinde yerleşmiş aksiyonlarını, davranışlarını, tercihlerini ve düşüncelerini yönlendiren prensipler. bk. Pierre Bourdieu - Roger Chartier, *Sosyolog ve Tarihçi*, çev. Zühal Karaca (İstanbul: Açılım Kitap, 2014).

³¹ Kozak, *İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat*, 62.

inancı “Hz. Peygamber’in âlemlere rahmet olması” ve “dinde zorlamanın olmaması” doktrinleri, küresel İslami toplumun oluşumunda oldukça önemli dini faktörler olarak fonksiyon icra etmişlerdir. Medine’de Arap kimliği İslami değerlere dayalı yeni bir toplumsallığa dini kardeşlik doktrini bağlamında imkân verse de, ortak tarihi toplumsal şartların varlığını kısmen sürdürdüğünü de görmekteyiz. Hucurat Suresi 49:13 ayetinde Müslümanların hatta tüm insanların kardeş olduğu şeklindeki güçlü mesaj, ırka ya da kan bağına dayalı toplum tipi yerine fitrata yani insanlığın yaratılışına uygun bir toplumsal modelin inşası Hz. Peygamberin önderliğinde uygulamaya konmuştur. Bu yerleşik düzenin bir çırpıda terk edilmesi kolay olmamıştır. Bilal-ı Habeşi’ye karşı hayli kökleşmiş ırkçılık biçimindeki ön yargıların izlerinin çok sonraları bile silinmediği görülmektedir.³² İslam tarafından özgürleştirilen siyahi eski kölelerin bazıları sahabeler olarak bir statüye sahip olsalar da ön yargılı ırkçı muamelelere de maruz kalmışlardır.

Vahiy, Hz. Peygamber’in şahsi tecrübesi ve sosyo-kültürel bağlamın etkileri sonucunda küresel bilinç fikri nesnelleşmiştir. Hz. Peygamber’in örnekliğindeki gelişmelere referansla sosyo-politik söylem ve uygulamaların bilimsel yeterlilik çerçevesinde insanların azim ve uğraşlarına havale edildiğini belirtmek isterim.

SONUÇ

Hz. Peygamberin âlemlere rahmet (Rahmeten li’l âlemin) doktrini çerçevesinde, nesep asabiyetine dayalı kabilecilik olgusu ve şiir, akrabalık, din ve ekonomik faktörlerin sonucu oluşan bir Arap kimliği yerine, inanca dayalı sebep asabiyetinin çok daha güçlü olduğu görülmüştür. Bu süreçte, ortak tarihi-toplumsal şartlardan etkilenecek oluşan toplumsal yapıların davranış-düşünce, algı ve tercihler üzerinde etkinliği muhakkaktır. Bireysel tarih ve ortak toplumsal hafızanın oluşturduğu zihniyet dünyasının bilkuvve var olduğu düşüncesi ya da Bourdieu’nun habitus kavramsallaştırması, Kur’an’ı Kerim’in daha şümüllü bir kavram olarak “fitrat” dediği bu kaynağın insanlar üzerindeki etkilerini, Hz. Peygamber örneğine referansla hem değiştirme hem de güçlendirme potansiyelinin dini entelektüel çevrelerce mümkün olabileceği anlaşılmıştır. Tarihi veriler, küresel ya da evrensel insan toplumu oluşturma yolunda atılan bu somut adımların, sonraki dönemde “yeni kabilecilik” biçiminde ifadelendirebileceğimiz oluşumlar sebebiyle daha Emeviler döneminde gerçekleşemediğini bize göstermektedir. O halde ana dini metinlerden mülhem olarak modern bilimsel gelişmelerin ışığında, yeni davranış örüntülerinin inşasıyla meydana gelecek kurumsallaşma süreçlerinin ve bilhassa kurumsal farklılaşmanın sonuçları, dini değerlerin kuşatıcılığı altında yeniden okunup İslam’da insanların kardeşliği doktrinine bağlı kalarak uzmanlarınca yeni kurumsal düzenlemelerin yapılmasının, giderek karmaşıklaşan ilişki ağları üzerinde etkili olacağı beklenmektedir.

³² Widhiyoga, *Understanding the Umma*, 55.

KAYNAKÇA

- Aladieh, Salamah Salih Syalayman. *Meccan Trade Prior to The Rise of Islam*. Durham: Durham University, Doctoral Thesis, 1991.
- Apak, Adem. *Kabile*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Azizova, Elnure. *Hız. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Bamyeh, Mohammed A.. *The Social Origins of Islam: Mind, Economy, Discourse*. London: University of Minnesota Press, 1999.
- Bourdieu, Pierre - Roger Chartier. *Sosyolog ve Tarihçi*. çev. Zühal Karaca. İstanbul: Açılım Kitap, 2014.
- Hamidullah, Muhammed. "el-İlaf veya İslam'dan Önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri". çev. İsmail Cerrahoğlu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX (1961), 213-222.
- Haralambos, Michael - Martin Holborn. *Sociology: Themes and Perspectives*. London: Collins Educational, 1997.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1997.
- Kelpetin, Mahmut. *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul: Kuramer, 2016.
- Kozak, İbrahim Erol. *İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.
- Melešević, Siniša. "Where does group solidarity come from? Gellner and Ibn Khaldun revisited", *Thesis Eleven* 128/1 (2015), 85-99.
- Watt, William Montgomery. *Hız. Muhammed Mekke'de*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer, 2016.
- Widhiyoga, Ganjar. *Understanding the Umma as an Islamic "Global" Society*. Durham: Durham University, Doctoral Thesis, 2017.
- Zeinali, Bahman vd. "Analysis of the Role of World Trade in the Cultural Evolution of Mecca (Fifth to Sixth Century AD)". *Journal of History Culture and Art Research* 6/4 (September 2017), 252-267.